

Liite 2.5. Maa- ja metsätalous

Maanviljely

Tarkkaan tietoa, milloin maanviljely alkoi Suomessa ei pystytä määrittämään. Mökkönen (2010, s. 9) arvioi kuitenkin siitepölytutkimusten perusteella, että esim. Kouvolan alueella olisi merkkejä varhaisesta maanviljelystä noin vuodelta 2370 eKr. Maanviljely on tuolloin ollut hyvin pienimuotoista. Varhaisessa vaiheessa viljaa ei ole kasvatettu pelloilla vaan pienemmillä muun kasvillisuuden sekaan tehdyillä raivioilla ja suuri osa toimeentulosta on hankittu edelleen metsästyksen, kalastuksen tai keräilyn avulla.

Maatalouteen liittyvä raivaus näkyy siitepölyissä puiden osuuden vähentymisenä, valoa suosivien kasvien määrän nousuna ja hiilihiukkasten määrän kasvuna (Mökkönen 2010, s. 18). Peltojen raivausmenetelmäksi kehittyi kaskeaminen, jota harjoitettiin Itä-Suomessa 1900-luvun alkuun saakka. Kaskeaminen näkyy Itä-Suomen maisemassa edelleen koivikkoina ja kuuluu vaikkapa Valter Juvan (1902) Jo Karjalan kunnalla lehtii puu-laulussa.

Maanviljely on toimintaa, joka vaikuttaa toimeentulon lisäksi myös yhteisön muuhun elämään. Maanviljelytuotteet vaativat mm. varastointia, joka on helpointa toteuttaa suhteellisen paikallaan pysyvässä asutusmallissa. Tyypillisen kampakeramiikan aikana asumuspainanteiden sijoittumisessa tapahtuva muutos merkitsee aiempaa pysyvämmän asutuksen syntyä. Samaan aikaan syntyvät myös kylämäiset asumuspainannekeskittymät. (Mökkönen 2010, s. 16)

Vuolle-Selkin (2019) mukaan kaskiviljelyllä on Suomessa ollut sekä alueellisesti että taloudellisesti suurempi merkitys kuin missään muualla. Vuosisatoja jatkunut kaskeaminen johtui siitä, että Suomi oli kokonaan metsien peitossa. Kun uudisasukas siirtyi uudelle seudulle, hänen oli raivattava metsä viljelystarkoitukseen. Raivaaminen kävi helpoimmin polttamalla metsä. Polttamisesta oli se hyöty, että palaneen puun tuhka lannoitti maata. Mitä paremmin puut paloivat, sitä enemmän saatiin tuhkaa ja maata pystyttiin muokkaamaan paremmin.

Parin vuoden viljelyn jälkeen kaskimaa jäi kesannoksi, jota voitiin käyttää laitumena ja sieltä saatiin luonnonheiniä ja kerppuja. Kaskeaminen myös paransi maan laatua. Polttaminen tuhosi kasvitauteja, ja lehtipuiden karike teki vuosien mittaan maan laadun yhä muhevammaksi.

Kuva: Lassilan talon maalla kasketaan naurishalmetta varten. Kuva on Sonkajärven Vänninmäen kylästä. Kuva: Väinö Puurunen / Museoviraston kuvakokoelma.

Kuva: Kaskenviertoa Enossa 1890-luvulla. Kuva: I. K. Inha / Museoviraston kuvakokoelma.

Kasket tehtiin usein kivikkoiseen maahan, jota raivattiin viljelyn helpottamiseksi. Kiviä kasattiin rökkiöiksi tai valleiksi kasken reunoille. Kivirökkiötä kutsutaan kaskiraunioiksi (Lavento 2015, s. 411). Muukonsaaren länsireunalla olevat kivikasat ovat todennäköisesti juuri tällaisia kaskiraunioita.

Kaskeamisen jälkeen satoa saatiin muutaman vuoden ajan ja sen jälkeen täytyi odottaa lähes puoli vuosisataa ennen kuin puusto oli kasvanut niin paljon, että kaski voitiin polttaa uudelleen. Kun karjatalous yleistyi, voitiin karjanlantaa käyttää lannoitteena. Vähitellen Karjalassa siirryttiin kolmivuoroviljelyyn. Pieni karja tuotti lantaa niin vähän, ettei siitä riittänyt koko peltoalalle, joten pelloista lannoitettiin kerralla vain kolmannes ja kierrätettiin peltolohkoja kolmen vuoden välein. (Räihä s. 110, 2020)

Isojako toteutettiin Etelä-Saimaan alueella vasta 1820-luvulta alkaen. Alue oli siirtynyt Venäjän vallan alle Turun rauhassa 1743, joten Ruotsin määräysvalta ei ulottunut Etelä-Saimaalle. Maanviljelys uudistui hitaasti, mutta silti se oli pääelinkeino 1900-luvun alkuun saakka. Maatalouden kehittymistä hidasti osaltaan se, että rahdinajo oli niin tuottoisaa toimintaa, että talonpojat saattoivat jättää peltonsa hoitamatta rahdinajon vuoksi (Räihä s. 142, 2020).

Monet nykyisinkin viljellyistä pelloista ovat vanhojen kaskialueiden päällä. Peltoja muokattaessa syvemmältä nousee kiviä, joita kasataan peltojen reunoille. Peltotöiden yhteydessä syvyyksistä voi nousta myös vanhoja työkaluja tai esineitä. Vanhat peltoalueet näkyvät esim. laserkeilausaineistossa erittäin hyvin juuri peltojen ympärille kasattujen kiviaitojen ansiosta.

Pääviljoja ovat olleet ohra ja syysruis. Rautakauden ja keskiajan taitteessa mukaan on ilmestynyt kaura. Lisäksi on viljelty pieniä määriä herneitä, papuja, naurista ja kaalia. Hampppua ja pellavaa on viljelty köysiä ja kankaita varten. Kuningas Kristoferin maalaissa vuonna 1442 säädettiin, että joka talossa tuli olla 40 salon humalatarha, mutta olosuhteet eivät olleet kovin suotuisat humalatarhoille, joten humala on menestynyt harvassa paikassa. (Lavento 2015, 413)

Metsätalous

Maanviljelyssä käytetty kaskiviljely vapautti metsiin sitoutuneet ravinteet viljeltävien kasvien käyttöön, mutta vapautuneet ravinteet kuuluivat muutamassa vuodessa. Metsiä kaadettiin ja poltettiin jatkuvasti. Sama alue voitiin kasketa uudelleen 20-30 vuoden kuluttua, joten kaskiviljely vaati erittäin suuren alueen. Länsi-Suomessa kaskeaminen päättyi, mutta Itä- ja Kaakkois-Suomessa kaskeaminen jatkui etenkin syrjäseuduilla 1900-luvun alkupuolelle.

Vuoden 1743 Turun rauhassa Etelä-Karjalan alueet siirtyivät Venäjän keisarikunnan alaisuuteen ja aluetta alettiin kutsua Vanhan Suomen alueeksi, virallinen nimi oli Viipurin kuvernementti. Tämä vaikutti alueen kehityksen huomattavasti. Vuolle-Selkin (2019) mukaan kaskiviljely oli vielä 1800-luvulla Itä-Suomessa niin laajaa ja suurimittaista, että se herätti yleistä huomiota. Käsitys metsien kohtalosta oli synkkä. Kaskiviljelyä harjoittavilla paikkakunnilla tuli puutetta keski-ikäisistä ja vanhemmista metsistä, joiden puuta tarvittiin esimerkiksi rakentamiseen. Muutamilla paikkakunnilla jouduttiin hakemaan poltto- ja aitauspuutkin kymmenien kilometrien päästä.

Pellon raivaamisen ja kaskeamisen lisäksi metsiä kaadettiin puutavaran hankkimiseksi. Puuta käytettiin rakennusten ja rakennelmien tekemiseen, polttopuuksi sekä puuhiilen ja tervan raaka-aineiksi. Myöhemmin kun metsäteollisuus alkoi kehittyä, puun käyttö lisääntyi huomattavasti.

Viipurin kuvernementin metsähallinto uudistettiin kokonaisuudessaan vuonna 1798, jolloin kaikki kruununmetsät alistettiin Pietarissa sijainneelle Venäjän ylimetsänhoitovirastolle. Lähistölle kasvanut Pietari tarvitsi jatkuvasti paljon elintarvikkeita, rakennusaineita ja polttopuuta. Karjalan kehitys perustui suurelta osalta metsien hyväksikäyttöön. (Mälkönen ja Redko 2005, s. 74)

C.W. Gyldeńin metsävarakartta vuodelta 1850 on oman aikansa tuote eikä sitä voida suoraan rinnastaa nykyaikaiseen metsien luokitukseen, mutta se antaa kuvan sen ajan metsien tilanteesta. Kartan mukaan yltäkyläiset metsävarat sijaitsivat alueen itä- ja pohjoisosissa, vähämetsäisimmät alueet sijaitsivat puolestaan Karjalan kannaksella, Etelä-Karjalassa ja Etelä-Savossa, Saimaan ja Laatokan rantapitäjissä (Hölttä Harri 2013).

Kuva 1. C.W.Gyldeńin metsävarakartan antama kuva Suomen kaakkoisosien metsävaroista. Runsametsäisimpien alueiden sijainti on kuvattu tummanvihreällä ja pahiten puupulasta kärsineiden alueiden sijainti tummanpunaisella. Näiden alueiden väliin jäävät vyöhykkeisesti muut metsävaraluokat, jotka on selostettu tarkemmin tekstissä. Artikkelissa mainittujen paikkojen likimääräisiä sijainteja on merkitty karttaan mustilla pisteillä ja numeroilla: 1 = Parikkala, 2 = Jaakkima, 3 = Hiitola, 4 = Kurkijoki, 5 = Sortavala, 6 = Kerimäki, 7 = Ruokolahti, 8 = Anttola, 9 = Kangasniemen Läsäkoski, 10 = Juva ja 11 = Savitaipale. Helsingin yliopiston Viikin tiedekirjaston kokoelmat.

Kuva: C.W.Gyldeńin metsävarakartta. Lähde: Hölttä Harri 2013.

Mälkösen ja Redkon (2005, s. 75) mukaan suuressa osassa Viipurin lääniä kaskeaminen muutti voimakkaasti maisemakuvaa, jota eräät ulkomaiset matkailijat pitivät lohduttomana. Esimerkiksi Sortavalan, Jaakkiman ja Parikkalan metsissä ei 1850-luvulla virkamiesten ja talonpoikien yhdenmukaisten tietojen mukaan enää ollut rakennus- eikä polttopuutakaan.

Puupulaa ja metsävaroja arvioitaessa täytyy huomata, että esimerkiksi Gyldénin ja muiden virkamiesten näkemys metsävaroista poikkesivat usein talonpoikien käsityksestä. Metsien säästäminen ja metsänhoito oli pitkään vain sivistyneistön huoli. Talonpojat puolestaan katsoivat, että metsien hyödyntämistä voidaan jatkaa kuten aiemmin, heidän mielestään metsää kasvoi kyllä uudelleen kaskettavaksi (Hölttä Harri 2013).

Puut ovat noista päivistä toki kasvaneet, mutta maiseman muutos on ollut hidas. Tilanne muistuttaa tämän päivän huolta metsien riittävydestä ja suojelusta. EU:n metsästrategia keskittyy metsien rooliin hiilinieluna ja monimuotoisuuden lähteenä. Suomalaiset metsänomistajat kokevat metsiin liittyvät lainsäädäntöehdotukset omistusoikeuden rajoittamisena.

Metsien raivaaminen pelloksi ja niityksi ja metsäteollisuuden kehittyminen alkoi muuttaa maisemaa huomattavasti verrattuna aikaisemman metsästyksen ja keräilukulttuurin aikaan nähden. Itä-Suomessa on edelleen näkyvissä kaskettujen alueiden lehtipuumetsiä, metsien lajiston monimuotoisuus on pienentynyt ja maisemaan ilmestyy aukkoja, joista koko metsä on kaadettu kerralla pois.

Lajiston yksipuolistuminen lisää metsien herkkyyttä ilmastonmuutokselle. Se näkyy tällä hetkellä esim. kuusta tuhoavan kirjanpainajan leviämisenä kuusikoissa. Nykyisin kirjanpainaja ei enää etsiydy pelkästään huonokuntoisten kuusien äärelle. Ilmastonmuutoksen johdosta talvet ovat leudompia, mikä on kirjanpainajan leviämisen kannalta suotuisaa ja niinpä kirjanpainaja voi munia kolme kertaa vuoden aikana ja toukkia on liikkeellä valtavat määrät kerralla.

Karjatalous

Laventon (2015, s. 132-133 ja 415) mukaan karjanhoito alkoi Suomessa jo vasarakirveskulttuurin aikana, eli noin 3200-2000 eaa. Luunäytteiden perusteella kotieläimiä olivat vuohi, lammas, sika ja nauta. Rautakauden (500 eaa – 1300 jaa) lopulta alkaen Suomessa on pidetty myös kanoja.

Karjan määrät pysyivät pitkään melko vaatimattomina. Räihän (2020, s. 108) mukaan vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan Taipaleen pitäjässä oli muutama yli kymmenen lehmän suurtila, mutta keskimäärin lehmä oli noin kaksi taloa kohti. Kun karjatalous kehittyi, kaupattiin voita sekä lähistölle Lappeenrantaan että Viipuriin ja Pietariin.

Karjatalouden ja maanviljelyn ohella metsästyksen ja kalastuksen osat olivat huomattavan osan ravinnosta. Saimaalla pyydettiin norppia vuoteen 1955, jolloin metsästyksen kiellettiin ja saimaannorppa rauhoitettiin asetuksella.

Käytetyt lähteet:

Hölttä Harri. 2013. Itä-Suomen metsävarat 1850–1930 ja niistä tehdyt tulkinnot. Metsätieteen aikakauskirja 4/2013: 627–646.

Juva Valter. 1902: Runoja: uusi sarja. Boman & Karlsson, Hämeenlinna.

Lavento Mika. 2015. Pronssi- ja varhaismetallikausi. Teoksessa Haggrén Georg, Halinen Petri, Lavento Mika, Raninen Sami ja Wessman Anna. 2025. Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Gaudeamus.Viljandi.

Mälkönen Eino ja Redko Georgi I. 2005. Kertomus Vanhan Suomen metsistä vuonna 1756. Metsätieteen aikakauskirja 1/2005. Ss. 74–86. Metsäntutkimuslaitos Suomen metsätieteellinen seura. Verkko-osoite: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016111628725>

Mökkönen Teemu. 2010. Kivikautinen maanviljely Suomessa. Tutkimus tehty Arkeologian valtakunnallisessa tutkijakoulussa 2006–2009. Verkko-osoite:
https://www.researchgate.net/publication/303174159_Kivikautinen_maanviljely_Suomessa
Luettu 5.6.2024

Räihä Antti. 2020. Alamaisuus, arki ja nälkä (n. 1550 – 1700). ss. 79 – 173. Teoksessa: Korjonen-Kuusipuro Kristiina, Laakso Ville, Räihä Antti, Tikka Marko ja Kohvakka Mikko. Taipalsaaren historia. Oma Moa o paremp saaressakii ko vieras moa mantereessa. Otavan Kirjapaino Oyj.

Vanhanen Santeri. 2019. Prehistoric cultivation and plant gathering in Finland : An archaeobotanical study. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta. Verkko-osoite:
<https://helda.helsinki.fi/items/47bfc68a-3c5e-4acb-9b68-9bad695383a7>

Vuolle-Selki Tuula. 2019. Ylenpalttinen kaskeaminen johti puupulaan ja herätti huolen metsien loppumisesta. Maaseudun tulevaisuus 26.4.2019. Verkko-osoite:
<https://www.maaseuduntulevaisuus.fi/metsa/f6c321b3-47b8-5e1a-808f-90b422609a6f>